

D. M. PIPPIDI

IN JURUL CRONOLOGIEI SCRISORILOR LUI OVIDIU DIN PONT

Cu mulți ani în urmă, într-o lucrare în limba franceză tratind despre cultul imperial și, din pricina împrejurărilor în care a fost tipărită, rămasă aproape nerăspîndită, am avut prilejul să ating în treacăt problema cronologiei cîtorva compuneri ale lui Ovidiu din exil, pornind de la stabilirea datei precise a unui eveniment de ordin politic deseori menționat — direct sau indirect — în cărțile a II-a și a III-a ale *Scrisorilor din Pont*. Întrucît concluziile la care am ajuns și care nu mi se par contestabile au rămas necunoscute celor mai mulți dintre comentatorii din ultima vreme ai corpus-ului ovidian, îmi iau libertatea să revin aci asupra problemei, înfățișînd pe scurt elementele noi introduse în discuție și rezultatele de oarecare interes la care socot a fi ajuns.

★

Cum e îndeobște știut, indicațiile de ordin cronologic oferite de textul care ne reține atenția sînt rare. În plus, o seamă de evenimente la care se face aluzie într-o epistolă sau alta și care ar putea contribui la înțelegerea versurilor unde sînt menționate sînt și ele imprecis date. În aceste condiții, e aproape sigur că nu vom ajunge niciodată la o cronologie satisfăcătoare a *tuturor* scrisorilor din culegere. Putem totuși spera că unele lumini ne-ar putea veni din descoperiri întîmplătoare — epigrafice în primul rînd —, și în această direcție va trebui să se îndrepte de-aci înainte atenția susținută a istoricilor literari.

De pe acum, o descoperire neașteptată dar foarte bine venită ne-a adus o informație menită să contribuie la fixarea cronologiei cărților a II-a și a III-a. E vorba de un fragment din *Fasti Praenestini* publicat în 1921 de Orazio Marucchi¹, al cărui conținut e făcut să înlesnească cunoașterea activităților lui Tiberiu între anii 9—13 e.n. și care — în chip indirect — poate contribui și la datarea cîtorva compuneri ovidiene din aceeași perioadă.

¹ *Di un nuovo frammento del Calendario prenestino di Verrio Flacco*, în *Dissert. della Pontif. Accad. Rom. di Archeologia*, s. II, t. XV, 1921, p. 313—322; *Un nuovo frammento del Calendario prenestino di Verrio Flaco*, în *Notizie degli Scavi*, XVIII, 1921, p. 277—283.

Înainte de a ne opri însă mai îndelung asupra lui, aş vrea să amintesc că, după părerea generală², în primele trei cărţi ale *Ponticelor* n-ar exista decît două scrisori a căror dată e limpede indicată de poet. E vorba, în ordinea culegerii, de I 2, ale cărei versuri 27—28 o situează fără greş³ în iarna 12/13 e.n. :

*Hic me pugnatem cum frigore cumque sagittis
Cumque meo fato quarta fatigat hiemps*

şi de I 8, a cărei compunere ar fi avut loc, după versurile 27—28, în toamna anului 12 :

*Ut careo uobis, Scythicas detrusus in oras,
Quattuor autumnos Pleias orta facit.*

Acestor două locuri clasice socot că li se poate adăuga un al treilea, în cazul căruia, în lipsa unei indicaţii mai precise, dispunem de un *terminus post quem* sigur. E scrisoarea III 6, către un prieten necunoscut, atribuită îndeobşte ultimei perioade a exilului⁴, dar care în realitate nu poate fi decît cu cîteva luni posterioară altarului *Dreptăţii Auguste*, consacrat la 8 ianuarie anul 13 şi limpede menţionat în text :

*Principe nec nostro deus est moderatior ullus :
Iustitia uires temperat ille suas.
Nuper eam Caesar facto de marmore templo
Iampridem posuit mentis in aede suae*⁵.

Cu excepţia acestor bucăţi, restul scrisorilor grupate în cărţile a II-a şi a III-a *Ex Ponto* nu-s susceptibile decît de o datare aproximativă, de vreme ce, după propria mărturie a lui Ovidiu, editarea lor ar fi fost făcută fără nici o preocupare de cronologie :

*Nec liber ut fieret, sed uti sua cuique daretur
Littera, propositum curaque nostra fuit.
Postmodo collectas, utcumque sine ordine, iunxi...*⁶

Aşa fiind, nădejdea e la posibilitatea de a data cu mai multă precizie un eveniment care a constituit dintotdeauna un reper pentru cla-

² În ultimă instanţă, Martin Schanz, *Gesch. der röm. Litteratur*³, II 1, p. 332.

³ Fireşte, dacă se acceptă părerea — împărtăşită astăzi de cei mai mulţi — după care, condamnarea fiind pronunţată la sfîrşitul anului 8, iar călătoria prelungindu-se timp de mai multe luni, Ovidiu n-a ajuns la Tomi decît în primăvara anului 9. Pentru opinia că evenimentele amintite ar fi avut loc un an mai tîrziu — la sfîrşitul anului 9 —, cf. J. Schwartz, *Recherches sur les dernières années du règne d'Auguste (4—14)*, în *Rev. de Philologie*, p. 21 urm. în special 27 urm.

⁴ G. Wartenberg, *Quaestiones Ovidianae quibus agitur de Tristium, Ibidis, epistolarumque, quae 'ex Ponto' inscribuntur, temporibus*, Berolini, 1884, p. 88.

⁵ *Ex Ponto*, III 6, 23—26. Consecrarea altarului e amintită în *Fasti Praenestini* la data de 8 ianuarie : *Signum Iustitiae Augustae dedicatum Plancoj et Silio cos.* (C.I.L., I² 1, p. 231).

⁶ *Ex Ponto*, III 9, 51—53.

sarea scrisorilor în lăuntru cărților a II-a și a III-a, vreau să zic triumful panonic al lui Tiberiu, pompos descris în lunga scrisoare cu care începe cartea a II-a.

Dacă data triumfului ne-ar fi fost cunoscută, e evident că toate piesele unde acest eveniment e menționat — direct sau numai sub o formă aluzivă — s-ar rîndui firesc în jurul scrisorii II 1, la mai mare sau mai mică distanță, după insistența sau prospețimea cu care poetul ne vorbește de ceremonia pe care încerca s-o vadă cu ochii minții. Din păcate, dacă astfel de tentative s-au succedat cu regularitate, pe măsura elaborării și a altor lucrări critice privind opera din exil a lui Ovidiu, autorilor le-a lipsit de fiecare dată ceea ce ar fi trebuit să constituie baza însăși a raționamentului lor — ziua exactă a triumfului panonic al lui Tiberiu. Nu doar că această lacună de informație ar fi fost resimțită în chip deosebit de cei ce s-au ocupat cu problema. De la data depărtată cînd Pier Francesco Foggini s-a gândit să întregescă rîndul mutilat din *Fasti Praenestini*, la data de 16 ianuarie, așa fel ca să se citească acolo știrea importantului eveniment⁷; mai ales de cînd Mommsen s-a mulțumit să îmbunătățească citirea primului editor, păstrîndu-i în totul semnificația inițială⁸, ziua părea găsită. Rămînea să se stabilească anul, dar întrucît opiniile cercetătorilor nu șovăiseră nici cînd decît între 16 ianuarie 12 și 16 ianuarie 13, exemplul aceluiași Mommsen, convertit de argumentele lui Schulz, făcuse ca părerea celor mai mulți să încline spre ultima dată.

A trebuit ca ultimul fragment descoperit să ne aducă siguranța că triumful lui Tiberiu a fost celebrat în aceeași zi în care altădată August raportase victoria de la Philippi — 23 octombrie 42 — pentru ca restituiră tradițională a notiței de la 16 ianuarie să se dovedească falsă⁹. Ca urmare, anul evenimentului se vedea și el repus în discuție, iar opinia aceluia care altădată se pronunțaseră pentru 16 ianuarie 13 oscila acum între toamna anului 11 și toamna anului 13, repunînd o dată mai mult în discuție cronologia laborios stabilită a epistulelor ovidiene din Pont.

De data aceasta problema nu mai apărea totuși atît de insolubilă cît s-ar putea crede, judecînd după confuzia cercetătorilor. Anul exact al triumfului putea fi și el fixat, pe baza documentelor existente, și încercarea mea de a ajunge în această privință la un rezultat necontestat pare să fi izbutit, de vreme ce concluziile studiului la care mă refer¹⁰ — 23 octombrie, anul 12 — figurează astăzi în lucrări atît de

⁷ *Fastorum anni Romani a Verrio Flacco ordinatorum reliquiae*, Romae, 1779, p. 14.

⁸ *C.I.L.*, I² 1, p. 231; cf. p. 308.

⁹ Demonstrația a fost făcută în chipul cel mai convingător de Chr. Hülsen, *Sopra alcuni frammenti dei Fasti Arvalici e Praenestini*, în *Dissert. Pontif. Accad. Rom. di Archeologia*, s. II, t. XV, 1921, p. 323—330; de același autor, *Zum Kalender der Arvalbruder: Das Datum der Schlacht bei Philippi*, în *Strena Buliciana*, Zagrebiae-Aspalathi, 1924, p. 193—197.

¹⁰ *La date de l'ara numinis Augusti de Rome*, în *Recherches sur le culte impérial*, Paris-Bucarest, 1939, p. 47—73.

autorizate ca volumul X din *Cambridge Ancient History*¹¹ sau comentariul Gagé la *Res gestae Divi Augusti* (ediția Belles Lettres, 1935¹²).

Un examen nou al întregii probleme devenea astfel posibil și dacă încheierile la care m-am oprit n-au în ele nimic senzațional, nici neașteptat, satisfacția de a vedea confirmate unele din rezultatele unor vechi critici ovidieni — un Masson¹³ sau un Clinton¹⁴ — nu-i câștigul cel mai mic al acestei investigații rapide.

Să începem cu prima epistolă din cartea a II-a. Urmărind să exprime bucuria poetului la vestea triumfului panonic al lui Tiberiu, năzuind chiar să-i descrie desfășurarea grandioasă, după vagile zvonuri ajunse pînă la Tomis :

*Gratia, fama, tibi ! per quam spectata triumphi
Incluso mediis est mihi pompa Getis*¹⁵

e evident că piesa n-a putut fi scrisă decît la scurtă vreme după evenimentul care i-a servit ca pretext. În această privință toată lumea a fost întotdeauna de acord, cu singura deosebire că — triumful fiind datat uneori din 16 ianuarie 12, alteori din 16 ianuarie 13 — data atribuită compunerii scrisorii a suferit și ea variații însemnate. Acum însă, cînd ziua și anul ceremoniei triumfale ne sînt cunoscute în chipul cel mai sigur, e limpede că pentru a putea atribui poemului o dată plauzibilă, ne-ar fi de ajuns să cunoaștem cu oarecare exactitate timpul necesar unei ștafete pentru a ajunge de la Roma la Tomis pe calea cea mai scurtă : aceea care, pornind din Brundisium, peste marea Ioniană, se îndrepta spre Nord de-a lungul Traciei și al Sciției Mici. E itinerariul pe care chiar Ovidiu îl fixează unui mesaj al său în scrisoarea IV 5, versurile 5—6 :

*Cum gelidam Thracen et opertum nubibus Haemum
Et maris Ionii transieritis aquas*¹⁶..

A ne închipui că durata acestei călătorii ar putea fi stabilită cu toată precizia, ar fi desigur o iluzie, ținînd seama de vagul informațiilor pe care ni le servește poetul. Nu cred, de pildă, că se poate accepta o indicație ca aceea după care, pentru a primi vestea triumfului, a compune poemul și a-l trimite la Roma, Ovidiu ar fi avut nevoie de un an întreg, așa cum se afirmă în III 4, 59—60 :

*Dum uenit huc rumor, properataque carmina fiunt,
Factaque eunt ad uos, annus abisse potest*¹⁷.

¹¹ Cambridge, 1934, p. 609 (capitol redactat de M. P. Charlesworth).

¹² *Le Calendrier d'Auguste*, în apendicele ediției citate, p. 183—184.

¹³ Johannes Masson, *P. Ovidii Nasonis uita ordine chronologico digesta*, în *P. Ovidii Nasonis Opera*, ed. P. Burmann, IV (Amstelodami, 1727).

¹⁴ Henry Fynes Clinton, *Fasti Hellenici*, p. 279.

¹⁵ II 1, 19—20.

¹⁶ IV 5, 5—6.

¹⁷ III 4, 59—60 ; cf. IV 11, 15—16.

În sens potrivit, mi se pare tot atât de neverosimilă afirmația glumeață din IV 5, 7—8, potrivit căreia versurile destinate lui Sextus Pompeius pentru a-l felicita de obținerea consulatului ar fi putut ajunge la Roma într-un timp uimitor de scurt :

*Luce minus decima dominam uenietis in Urbem
Ut festinatum non faciatis iter.*

Ținând seama de realități, și fără a pretinde la o precizie cu neputință de atins în starea prezentă a informațiilor de care dispunem, socot că fixînd compunerea epistulei II 1 în ultimele săptămîni ale anului 12, abia dacă riscăm să ne înșelăm.

Cu o mică deosebire (întru totul explicabilă, dacă ne gîndim la lipsa de precizie a documentelor pe care le folosea), e concluzia la care ajunsese încă de la începutul sec. al XVIII-lea eruditul Masson, punînd la contribuție datele interne ale corespondenței lui Ovidiu și unele indicații din opera lui Velleius¹⁸. Rînd pe rînd respinsă sau admisă de comentatorii mai noi, potrivit cu atitudinea fiecăruia față de notița din *Fasti* unde Foggini credea a fi descoperit mențiunea triumfului lui Tiberiu, această datare e acum confirmată de mărturia categorică a ultimului fragment descoperit din Calendarul prenestin.

Pornind de la acest prim rezultat, putem acum încerca să obținem lumini și în privința altor cîteva scrisori din cărțile II/III, în care — mai mult sau mai puțin perceptibil — stăruie ecoul triumfului din anul 12. Astfel în epistula II 2, adresată lui Messalinus, — care prin conținut și dată se apropie cel mai mult de poema precedentă — întîlnim, alături de îndemnul adresat prietenului de a profita de atmosfera sărbătorească din Capitală pentru un nou demers în favoarea surghiunitului : *tempus adest aptum precibus*¹⁹, — o revenire insistentă asupra ceremoniei descrise înainte în toate amănunțele :

*Adde triumphatos modo Paeonas, adde quieti
Subdita montanae brachia Dalmatiae.
Nec dedignata est abiectis Illyris armis
Caesareum famulo uertice ferre pedem.
Ipse super currum placido spectabilis ore
Tempora Phoebea uirgine nexa tulit*²⁰.

Cum s-a observat desigur, adverbul *modo* din versul 77 lasă să se înțeleagă că momentul cînd scria Ovidiu trebuie să fi fost destul de apropiat de cel cînd triumful avusese loc, impresie confirmată de indicația prețioasă din versul 96 al aceleiași scrisori :

Terraque pacis inops undaque uincta gelu

— ceea ce ne îndreptățește să susținem că și acest text trebuie să dateze din iarna 12/13, cu multă probabilitate din ianuarie sau februarie 13.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 102—103.

¹⁹ II 2, 69.

²⁰ II 2, 77—82.

În ciuda unei oarecari similitudini de ton și de intenții, asupra căreia voi reveni, e mai greu să atribuim o dată epistulei II 5. Fără îndoială, cum rezultă din versurile 27 urm., piesa e posterioară triumfului illyric al lui Tiberiu, la care poetul se referă lămurit :

*Nuper, ut huc magni peruenit fama triumphi,
Ausus sum tantae sumere molis opus.*

Singur *nuper* nu-i totuși de ajuns pentru a sugera o dată, ceea ce ne obligă să zăbovim o clipă asupra conținutului de idei al textului din care rezultă, în primul rând, faptul că scrisoarea n-are un caracter să zicem „intim“, ca atâtea altele din culegerea *Ponticelor*. Cum Ovidiu singur e silit să mărturisească, Salanus, destinatarul scrisorii, nu se numără printre prietenii poetului. Abia o cunoștință, dacă trebuie să credem versul 7 :

Nam fuerim quamis modico tibi iunctus ab usu.

Pentru acest motiv, în text nu se vorbește de raporturile lor anterioare, nici de sentimentele unuia față de celălalt, ci numai de activitatea poetică a exilatului și de meritele eminente ale corespondentului său. Aceste merite, de altfel, sînt de ordin social mai curînd decît literar. Salanus e prietenul lui Germanicus, și acesta e probabil motivul pentru care i se adresează poetul, care nu uită să strecoare în această missivă particulară complimentele cele mai exagerate la adresa principelui imperial (v. 49 urm.). Astfel totul se lămurește și-i de ajuns să presupunem că Ovidiu ținea să facă să ajungă la urechile familiei auguste intenția de a închina gloriei lui Tiberiu un poem ocazional, pentru ca problema datei care ne interesează să primească un început de răspuns. Putem, într-adevăr, considera ca sigur că neconsolatul poet trebuie să fi văzut în triumful panonic un prilej prielnic pentru scopurile pe care le urmărea și că însuși poemul plănuit i se va fi înfățișat ca o manifestare de lealism în stare să-i obțină iertarea. De-acî, de bună seamă, îndemnul insistent către Messalinus : *tempus adest aptum precibus* ; de-acî și pretinsa reflecție a ascultătorului barbar, după lectura publică a poemului său în limba getă :

*Atque aliquis „scribas haec cum de Caesare“ dixit
„Caesaris imperio restituendus eras“²¹.*

Dacă așa stau lucrurile, e firesc să ne închipuim că ideea compunerii menite să-i asigure rechemarea din exil trebuie să fi incolțit în mîntea lui Ovidiu chiar de la primirea veștii despre sărbătoarea ce se pregătea la Roma. Scrisoarea către Salanus nu poate fi deci posterioară epistulei a II-a, ci, la fel ca aceasta, din ianuarie sau februarie 13. Ca ea, măcar că într-alt chip, păstrează pecetea zilelor înșelătoare cînd speranța o vreme înmugurită în sufletul poetului surghiunit avea să lase locul unei deznădejdi tot mai cumplite.

²¹ IV 13, 37—38.

Că, de altă parte, poemul a cărei expediere se grăbea s-o anunțe lui Salanus nu va fi fost decît schițat în zilele cînd scanda distihurile epistulei II 5, mi se pare neîndoios, dacă ținem seamă de cumpătarea cu care e pomenit de autor. Dacă altfel ar fi stat lucrurile, putem fi siguri că ne-ar fi dat despre el și alte amănunte decît mărturisirea din versurile 29—30, cu privire la greutățile întîmpinate :

*Obruit audentem rerum gravitasque nitorque,
Nec potui coepti pondera ferre mei.*

Cînd poemul va fi într-adevăr scris (la ce dată anume e mai greu de spus : cu multă probabilitate în cursul primăverii sau la începutul verii 13) ; cînd, cu ochi critic, îi va putea parcurge calitățile și defectele, altfel va vorbi despre el prietenului său Rufinus, într-o scrisoare care amintește pe cea către Salanus, dar se deosebește de aceasta prin abundența detaliilor ²².

Insolubilă la prima vedere, apare și problema datării epistulei II 8, de cei mai mulți socotită anterioară triumfului din anul 12. Într-adevăr, în afara nesfîrșitelor mulțumiri adresate de Ovidiu prietenului bine intenționat care-i trimisese chipurile turnate în argint ale triadei Livia-August-Tiberiu, nu găsim în ea nici o indicație în stare să curme definitiv discuția. Nici vorbă, în versurile 39—40 și 49—50 se proclamă speranța autorului că Tiberiu va avea să celebreze cît de curînd un al doilea triumf. Dar cum, după toate probabilitățile, aluzia e la un nou triumf *germanic*, după cel sărbătorit în anul 7 î.e.n. :

*Sic fera quamprimum pavido Germania uultu
Ante triumphantis serua feratur equos* ²³

— tocmai versurile citate slujesc, în argumentarea lui Graeber sau a lui Wartenberg, să dovedească anterioritatea epistulei în raport cu triumful din anul 12 ²⁴.

Considerații de un alt ordin contribuie și ele să întărească această ipoteză, începînd cu faptul că din toamna anului 8 pînă-n toamna anului 12 Tiberiu exercitase comanda oștilor din Germania și că, în această calitate, izbutise să restabilească în față lumii barbare prestigiul roman grav compromis prin înfrîngerea lui Varus ²⁵. Încă din *Tristia*, în unele pagini mai mult sau mai puțin contemporane cu aceste isprăvi, Ovidiu

²² III 4. Tocmai numărul mare de amănunte și siguranța că în momentul cînd Ovidiu le înșira poemul trebuie să fi fost încheiat, ne dă dreptul să fixăm compunerea scrisorii III 4 în cursul verii 13, oricum înainte de venirea toamnei, de vreme ce în versurile 57—60 autorul nu uită să precizeze că nu trecuse un an de cînd concepuse ideea acestei lucrări de circumstanță.

²³ II 8, 39—40 ; cf. și 49—50 : „*Sic tibi mature fraterni funeris ultor / purpureus niueis filius instet equis*“.

²⁴ G. Graeber, *Untersuchungen über Ovids Briefe aus der Verbannung*, II. Teil, în *Programm d. Gymn. zu Elberfeld*, 1884 ; Wartenberg, *op. cit.* (supra n. 4) p. 80 și 88.

²⁵ Pentru ansamblul evenimentelor din acest an, ca și pentru cronologia campaniilor lui Tiberiu în Germania, vezi studiul meu citat la nota 10, p. 56 urm.

ceruse triumful pentru principele învingător, se complăcuse chiar să-l contemple în inchipuire :

*Crinibus en etiam fertur Germania passis
Et ducis inuicti sub pede maestra sedet ;
Collaque Romanae praebens animosa securi
Vincula fert illa, qua tulit arma manu.
Hos super in curru, Caesar, uictore ueheris
Purpureus populi rite per ora tui :
Quaque ibis, manibus circumplaudere tuorum,
Undique iactato flore tegente uias* ²⁶.

Mai mult decît atît, un istoric al vremii, un militar care putuse admira pe cîmpul de luptă destoinicia și priceperea comandantului său, — Velleius Paterculus, — nu șovăie nici el să susțină că Tiberius ar fi meritat un triumf asupra germanilor, după campaniile amintite : „Et post cladem sub Varo acceptam, totiens prosperrimo rerum euentu eadem excissa Germania triumphus summi ducis adornari debuerit“ ²⁷.

Nimic mai firesc, în aceste condiții, decît de a atribui compunerea epistulei II 8 unei epoci anterioare triumfului panonic, într-o vreme cînd recente victorii obținute pe Rin păreau a fi aruncat în umbră glorioasele fapte de arme care — spre sfîrșitul anului 9 — determinaseră supunerea definitivă a dalmaților răscuțați.

Și totuși, în ciuda acestor aparențe, nu cred că trebuie să acceptăm concluziile unor Graeber ori Wartenberg, pentru un motiv care-mi pare hotărîtor. Și anume : dacă-i adevărat că încă dinainte de celebrarea triumfului panonic Ovidiu exprimase speranța că se va acorda lui Tiberiu un triumf asupra germanilor, aceeași nădejde continuă s-o proclame chiar după primirea vestii despre triumful dalmat. Printr-o fericită întîmplare, scrisoarea III 4, pomenită înainte în legătură cu epistula către Salanus, ne-a păstrat pe lîngă detalii precise cu privire la poemul menit să cînte triumful de la 23 octombrie 12, prezicerea altui triumf apropiat asupra înamicului de la nord :

Alter enim de te Rhene triumphus adest (v. 88)
și expresia încrederii că viitorul avea să-i îplinească așteptarea :

*Quid cessas currum pompamque parare triumphis,
Livia ? iam nullas dant tibi bella moras.
Perfida damnatas Germania proicit hastas.
Iam pondus dices omen habere meum.
Crede, breuique fides aderit, geminabit honorem
Filius, et iunctis ut prius ibit equis* (v. 95—100).

Dacă însă așa stau lucrurile, dacă un sentiment ușor de înțeles îl împingea pe Ovidiu la asemenea anticipații într-un poem desigur posterior triumfului panonic al lui Tiberiu, nu vād pentru ce aceleași preziceri

²⁶ *Trist.*, IV 2, 43—50 ; cf. III 12, 45—50.

²⁷ *Ad Vinicium*, II 122.

nu s-ar citi și în versuri care — fără să conțină aluzii precise la acest subiect — pot foarte bine să fi fost scrise în aceeași vreme. Tonul general al scrisorii se acordă perfect cu atmosfera festivă care e nota distinctivă a scrierilor ovidiene de la începutul anului 13 și care, nu o dată, e singurul criteriu la care putem recurge pentru a le atribui o dată aproximativă. E cazul epistulei III 1, de toți considerată posteroară triumfului pannonic pe singura mărturie a versurilor 133 urm. :

Cum status Urbis erit, qualem nunc auguror esse,

Et nullus populi contrahet ora dolor :

Cum domus Augusti, Capitoli more colenda,

Laeta, quod est et sit, plenaque pacis erit :

Tum tibi, di faciant, adeundi copia fiat...

e, fără îndoială, și cazul epistulei II 8, ale cărei repetate preziceri despre un apropiat triumf germanic exprimă limpede zelul autorului de a merita o iertare multă vreme așteptată.

Pentru a încheia lista poemelor avînd o oarecare legătură cu triumful pannonic al lui Tiberiu, mi-ar rămîne să vorbesc de scrisoarea III 3. Singurul lucru pe care-l putem spune însă în această privință e că, așa cum s-a observat mai de mult, trebuie să fie posteroară evenimentului de la 23 octombrie 12 (vezi versurile 85—92), cu multă probabilitate din primele luni ale verii 13.

SUR LA CHRONOLOGIE DES LITTRÉS D'OVIDE EX PONTO

Résumé

L'auteur essaie de fixer la chronologie de quelques épîtres *Ex Ponto*, livres II et III, en partant de la mention, directe ou indirecte, de certains événements politiques. Un fragment des *Fasti Praenestini* publié en 1921 nous permet de connaître l'activité de Tibère entre les années 9—13 de n.è.et, indirectement, de dater quelques compositions ovidiennes de la même période.

Parmi les lettres du premier livre des *Pontiques*, on ne considèrait comme exactement datées que I 2 — pour l'hiver de l'année 12/13 de n.è. — et I 8 — pour l'automne de l'année 12 de n. è. De même, la lettre III 6 est postérieure de quelques mois au 8 Janvier 13, date à laquelle fut consacré l'autel de la *Justitia Augusta*.

L'événement sur lequel on peut s'appuyer pour dater d'autres épîtres est le triomphe pannonique de Tibère, dont on parle dans la première lettre du livre II et dont on fait mention, soit directement, soit par simples allusions, dans d'autres pièces. Si l'opinion la plus courante était que ce triomphe avait eu lieu entre le 16 Janvier 12 et le 16 Janvier 13, le dernier fragment des *Fasti Praenestini* a mené à la conclusion qu'il s'était produit entre le 23 Octobre 11 et le 23 Octobre 13, et l'auteur estime qu'il a dû se passer au cours de l'automne 12. Par conséquent, l'épître II 1 doit être fixée dans les dernières semaines de l'année 12. L'épître II 2, où il est question du même événement, qu'avait eu lieu peu de temps avant — comme l'indique l'adverbe *modo* du vers 77 — doit dater de l'hiver 12/13, le plus probablement des mois de Janvier ou de Février 13. Vers la même date a été composée aussi la lettre II 5, puisqu'il en résulte que le poète désirait faire parvenir aux oreilles de la famille impériale son intention

de vouer à la gloire de Tibère un poème occasionnel, qui ne peut être mis en rapport qu'avec le triomphe panonique. Quant à la lettre II 8, considérée par la plupart des commentateurs comme antérieure au triomphe de l'an 12, puisqu'on y parle de la victoire sur les Germains, l'auteur est d'avis qu'elle pourrait être postérieure au triomphe panonique, tout comme l'épître III 1, c'est-à-dire qu'elle date du début de l'année 13, et cela, dû au ton général qui s'en dégage et qui est plus d'une fois le seul critérium auquel on a recours pour attribuer une date approximative. La prédiction d'un second triomphe germanique, qui n'avait pas eu lieu après la fin des campagnes sur le Rhin, aurait pu être faite à ce moment-là, car Ovide attendait l'occasion d'obtenir la grâce par son zèle à chanter la gloire de l'empereur.

Pour conclure, on considère que l'épître III 3 est, elle aussi, postérieure à l'événement du 23 Octobre 12, ayant été écrite, selon toutes probabilités, au début de l'été de l'année 13.

ÜBER DIE CHRONOLOGIE DER EPISTULAE EX PONTO OVIDS

Zusammenfassung

Der Verfasser untersucht die zeitliche Folge einiger der Episteln aus dem Pontus, Bücher II und III, aufgrund der mittelbaren oder unmittelbaren Erwähnung eines gewissen politischen Ereignisses. Ein 1921 veröffentlichtes Fragment aus *Fasti Praenestini* erleichtert die Kenntnis der Tätigkeiten des Kaisers Tiberius zwischen den Jahren 9 und 13 u.Z. und trägt damit zur Datierung einiger Schriften Ovids aus dieser Zeit bei.

Von den Briefen der ersten Bücher *ex Ponto* erachtete man bloß I 2 als genau datiert, u. zw. im Winter des Jahres 12/13 und I 8 im Herbst des Jahres 12 u.Z. Auch der Brief III 6 ist einige Monate nach dem 8. Januar 13 zu datieren, Datum zu dem der Altar der Augusteischen Gerechtigkeit geweiht wurde.

Das Ereignis, auf das die Datierung anderer Episteln bezogen werden kann, ist der panonische Triumphzug des Tiberius, der im ersten Brief des zweiten Buches beschrieben wird und direkt oder anspielungsweise auch in anderen Stücken erwähnt wird. Wenn auch die allgemeine Meinung herrschte, daß dieser Triumphzug zwischen dem 16. Januar 12 und dem 16. Januar 13 stattgefunden hat, so führte das letzte Fragment der *Fasti Praenestini* zu dem Schluß, daß er zwischen dem 23. Oktober 11 und dem 23. Oktober 13 stattgefunden haben muss und der Verfasser hat bewiesen, daß er im Herbst des Jahres 12 stattgefunden hat. Folglich muß die Epistel II 1 in die letzten Wochen des Jahres 12 angesetzt werden. Die Epistel II 2, in der es sich um dasselbe Ereignis handelt, das kürzlich stattgefunden hatte, was aus dem Adverb *modo* des Verses 77 erhellt, muß aus dem Winter 12/13, wahrscheinlich aus dem Januar oder Februar 13 datieren. Ungefähr zur gleichen Zeit schrieb er auch Brief II 5, aus dem zu entnehmen ist, daß der Poet der kaiserlichen Familie zu Gehör kommen lassen wollte, daß er beabsichtige ein Gelegenheitsgedicht zu Ehren des Tiberius zu dichten, das ebenfalls nur mit dem panonischen Triumphzug in Zusammenhang sein konnte. Vom Brief II 8, der von den meisten vor den Feldzug angesetzt wird, weil er den Sieg über die Germanen erwähnt, meint der Verfasser, daß er nach dem panonischen Triumphzug angesetzt werden kann, ebenso wie die Epistel III 1, d.h. zu Beginn des Jahres 13. Er Begründet diese Meinung mit dem allgemeinen Ton, der nicht selten das einzige Kriterium ist, auf das man zurückgreift, um ein ungefähres Datum aufzustellen, und auf die Vorhersage eines zweiten Triumphes, die nach Abschluß der Feldzüge am Rhein zu diesem Zeitpunkt bereits gemacht werden konnten, denn Ovid wartete auf die Gelegenheit, durch seine Befleißigung den Ruhm des Kaisers zu lobpreisen, um die Vergebung zu erwirken.

Abschließend meint der Verfasser, auch die Epistel III 3 nach dem Ereignis vom 23. Oktober 12 ansetzen zu können und zwar mit großer Wahrscheinlichkeit zu Beginn des Sommers 13.